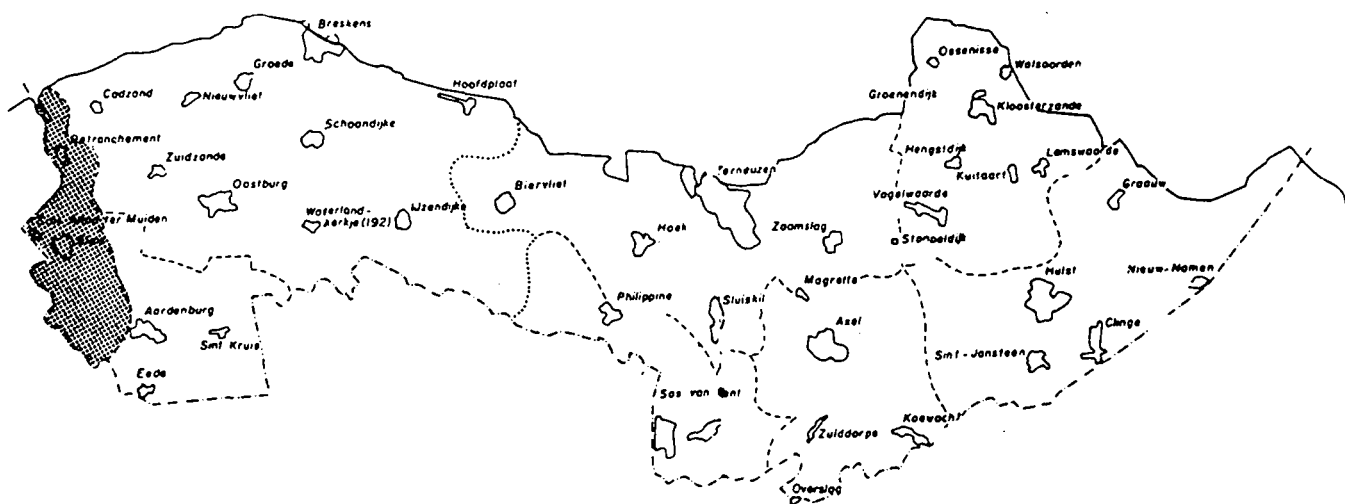

monumenten inventarisatie project zeeland

concept gemeentebeschrijving

sluis

(december 1990)

B. I. Sens

INHOUD

	Blz.
VOORWOORD	4
1. INLEIDING	5
2. BODEMGESTELDHEID	5
3. GRONDGEBRUIK	5
4. INFRASTRUCTUUR	6
4.1. Wegen	6
4.2. Waterwegen en havens	6
4.3. Tramwegen	6
4.4. Dijken	7
5. NEDERZETTINGEN	7
5.1. Algemeen	7
5.2. Sluis	7
5.3. Heille	8
5.4. Retranchement	8
5.5. Sint Anna ter Muiden	9
5.6. Terhofstede	9
5.7. Buitengebied	9
6. SAMENVATTING INVENTARISATIE	10

LITERATUURLIJST

AFBEELDINGEN

VOORWOORD

Wat is het Monumenten Inventarisatie Project?

Door het rijk is in samenwerking met de provincies en de vier grote steden een project ontwikkeld dat als doel heeft de inventarisatie van jonge bouwkunst en stedenbouw in Nederland. "Jonge" betekent hier: tot stand gekomen in de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog.

De verkregen gegevens worden landelijk verzameld en verwerkt. Ze kunnen dienen als uitgangspunt voor verder onderzoek en voor het te voeren beleid van rijk, provincies en gemeenten. Ze bestaan uit regio- en gemeentebeschrijvingen en uit de inventarisatieresultaten (veldwerk).

Regiobeschrijving

De inventarisatie wordt per provincie (of grote stad) gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie Zeeland in drie werkgebieden verdeeld, namelijk Midden-Zeeland, Noord-Zeeland en Zeeuwsch-Vlaanderen.

Per gebied wordt eerst een regiobeschrijving gemaakt, met daarin een beschrijving van de historische en ruimtelijke ontwikkelingen in de periode ca. 1850 -1945. Bij de beschrijving wordt globaal aandacht besteed aan de algemeen historische aspecten van bestuurlijke, landschappelijke, sociaal-economische en geografische aard.

Gemeentebeschrijving

Met behulp van de regiobeschrijving vindt nader onderzoek plaats per gemeente en per kern. In eerste instantie gebeurt dit op basis van literatuurstudie en vergelijkend kaartonderzoek. De resultaten hiervan worden aangevuld met gegevens uit de object- en complexinventarisatie. Het onderzoek leidt tot een korte beschrijving van de kernen per gemeente en de historische en ruimtelijke ontwikkeling daarvan, waarbij aandacht wordt besteed aan algemeen historische aspecten van onderwerpen die ook bij de regiobeschrijving zijn behandeld (zie boven).

Met behulp van (voornamelijk) historisch kaartmateriaal wordt inzicht gegeven in de ruimtelijke ontwikkelingen.

Wanneer een kern in de betrokken periode belangrijke functionele en stedenbouwkundige ontwikkelingen heeft doorgemaakt, wordt er bovendien een overzichtskaart toegevoegd van deze ontwikkelingen met een typologie van de uitbreidingen.

De regio- en gemeentebeschrijvingen vormen de basis voor het veldwerk. Het veldwerk bestaat uit inventarisaties van objecten, complexen en stedenbouwkundige structuren, die voor de periode belangrijk en/of kenmerkend of juist bijzonder zijn. Aan de gemeentebeschrijvingen is een samenvatting van het veldwerk toegevoegd.

1. INLEIDING

De gemeente Sluis ligt in Oost Zeeuwsch-Vlaanderen en heeft een oppervlakte van 3.429 ha.

De gemeente grenst in het noordoosten aan de gemeente Oostburg, in het zuidoosten aan de gemeente Aardenburg, in het westen aan het koninkrijk België en in het noorden aan de Noordzee (afb. 1).

In 1880 werden de tot dan toe zelfstandige gemeenten Heille en Sint Anna ter Muiden bij Sluis gevoegd. Ditzelfde gebeurde in 1970 met de gemeente Retranchement.

De tegenwoordige gemeente Sluis bestaat uit het stadje Sluis, de dorpen Heille, Retranchement en Sint Anna ter Muiden en het gehucht Terhofstede.

2. BODEMGESTELDHEID

De gemeente Sluis bestaat landschappelijk gezien uit polderland, dekzandgebied, strand- en duingebied en buitendijks gebied.

Het polderland behoort tot het nieuwland en bestaat globaal beschouwd uit een patroon van grote voormalige zandige geulen en uitgestrekte kleiige vlakten.

De jonge zeekleigebieden zijn over het algemeen zeer vlakke gebieden. Deze zijn op enkele plaatsen doorsneden met kreken en kreekresten. Ook komen tal van doorbraakgeulen voor, die tijdens overstromingen gevormd zijn, zoals de Stierskreek in het zuiden van de gemeente. Een voorbeeld van een verland type kreekrest is de Krabbekreek ten oosten van de stad Sluis.

Het dekzandgebied bestaat uit hoog gelegen ruggen met lager gelegen gedeelten er tussen. Het bevindt zich in het zuiden van de gemeente en maakt onderdeel uit van de dekzandrug Heille-Aardenburg-Sint Kruis.

Het strand- en duingebied beslaat een smalle strook in het noordwesten van de gemeente. Dit wordt onderbroken door een getijdegeul bij het Zwin. In het buitendijks gebied liggen uitgestrekte schorren van het Zwin.

Toen Zeeuwsch-Vlaanderen nog grotendeels uit een aantal eilanden bestond, vond de afwatering op natuurlijke wijze plaats op de omringende geulen.

Vooraf toen in 1864 de Zwinpolder tot stand kwam, verslechterde de afwatering van verschillende polders. Met de aanleg van een uitwateringskanaal en de zeesluis en wachtsluis bij Cadzand in de jaren zeventig van de 19e eeuw, verbeterde de afwatering.

3. GRONDGEBRUIK

Vergeleken met andere delen van Zeeland, was er in Zeeuwsch-Vlaanderen steeds weinig weiland in verhouding tot bouwland.

Rond 1819 was in West Zeeuwsch-Vlaanderen de verhouding in oppervlakte weiland ten opzichte van bouwland respectievelijk 2-15. Tussen 1931 en 1941 lag deze verhouding niet veel anders.

In het jonge zeekeleigebied kwam voornamelijk akkerbouw met gemengde bedrijven voor. In tegenstelling tot het omringende hoog gelegen akkerland, bestaan de kreekresten uit drassig grasland, dat meestal voor extensieve vetweiderij gebruikt wordt. De voormalige grote geulenstelsels bezitten nogal onvruchtbare, droogtegevoelige grond, die vooral als grasland in gebruik is.

In het dekzandgebied bij Heille zijn de hoge ruggen ook nu nog grotendeels als akker in gebruik.

In het kleigebied is een rationele, grootschalige en rechte blokverkaveling vanouds karakteristiek.

In het dekzandgebied bij Heille komt een kleinschaligere verkaveling voor, maar de voor dit gebied karakteristieke strokenverkaveling ontbreekt.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Wegen

In het polderland werden de meeste wegen op of aan de voet van de dijken aangelegd. In de Bewesten Eede benoorden St-Pietersdijkpolder (1650, ten zuiden van Sluis) zijn ook verschillende wegen "loodrecht" op de dijk en dwars door de polder aangelegd.

4.2. Waterwegen en havens

Naarmate het Zwin verzandde, werd de Sluisse haven steeds moeilijker bereikbaar en op den duur alleen nog gebruikt voor de eigen streek. Dat duurde tot 1861 toen de verlanding volledig was en de haventoe-gang - Het Paswater - aan de noordwestzijde van de stad werd afgedamd (Havenpolder, 1861).

Wel had de haven in 1857-'58 naar het zuidwesten opnieuw een verbinding gekregen met Damme en Brugge, toen het deels reeds in 1818 gegraven kanaal Brugge-Sluis tot in de haven van Sluis werd verlengd. De oorlog 1940-'45 had tot gevolg dat de haven van Sluis definitief werd afgesloten.

4.3. Tramwegen

In de periode 1886-1940 had men in Zeeuwsch-Vlaanderen een uitgebreid tramlijnnet tot stand gebracht, dat naar verhouding veel omvangrijker was dan in de rest van Zeeland. Het sloot op verschillende plaatsen aan op het Belgische tramlijnnet.

De S.B.M. (Stoomtram Maatschappij Breskens-Maldegem) begon in 1887 met de lijn Breskens-Maldegem (België) en een zijlijn van Draaibrug naar Sluis, terwijl deze laatste datzelfde jaar nog werd doorgetrokken tot de haven van Sluis.

Reeds na enkele jaren werden er aansluitende lijnen geopend door andere maatschappijen, zoals die van Westkapelle in België over Sint Anna ter Muident naar Sluis (1890).

In de jaren twintig werd ondermeer het traject Breskens-Cadzand-Sluis in gebruik genomen. In 1927 werd een verbinding met de haven van Cadzand voltooid en in 1929 werd de zijlijn Retranchement-grens,

aansluitend op de Belgische lijn naar Knokke, aan het net toegevoegd. Dit laatste traject werd niet door de SBM zelf geëxploiteerd, maar van Belgische zijde.

Binnen de bebouwde kommen waren de sporen meestal in de bestrating aangelegd, terwijl ze daarbuiten vooral in de wegberm waren gesitueerd.

Nadat in 1940 reeds de internationale aansluitingen door vernielingen waren vervallen, werd in 1948 door de SBM het personenvervoer per tram stopgezet en in 1949 ook het goederenvervoer. De lijnen werden in 1950 opgeruimd.

4.4. Dijken

Het bestaande dijkensstelsel werd in de inventarisatieperiode slechts uitgebreid met de bedijking van de Zwinpolder in 1864.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente grenst aan de westzijde geheel aan België. Centraal in de gemeente ligt het stadje Sluis met ten noordwesten hiervan Sint Anna ter Muiden.

Retranchement en Terhofstede liggen in het noordelijk deel en Heille in het zuiden van de gemeente.

Inwonertal

	1849	1899	ca. 1940	1990
Gem. Sluis (+ Heille + St. Anna ter Muiden)	2436	2385		
Sluis			1500	2467
Heille			200	
St. Anna ter Muiden			160	
Gem. Retranchement (+ Terhofstede)	775	784		410
Retranchement			445	
Terhofstede			175	

5.2. Sluis

Sluis (afb. 2, 6, 8) werd in de 13e eeuw aan het Zwin gesticht als voorhaven van Brugge en kreeg in 1290 stadsrechten.

In de middeleeuwen werd een omwalling aangelegd.

Deze werd later door de Spanjaarden tot een vesting versterkt en aan het begin van de 18e eeuw door de Nederlanders gemoderniseerd. De vesting werd in 1839 opgeheven, maar een groot deel van de werken is nog zichtbaar.

In 1857 werd het kanaal van Brugge doorgetrokken tot Sluis, terwijl met de bedijking van het Zwin in 1864 de stad definitief van de zee werd afgesloten. Reeds met de verzanding van het Zwin was een einde gekomen aan de bloei als haven.

Tijdens oorlogshandelingen in 1944 werd Sluis zwaar gehavend. Hierna volgde een bijna complete wederopbouw, die tot ongeveer 1960 duurde en waarbij schaal en stratenpatroon van het vooroorlogse Sluis werden aangehouden.

Hierdoor resteren er slechts individuele objecten uit de inventarisatieperiode, zoals de R.K.-kerk (1925-'27).

Een opvallend verschijnsel aan het begin van deze eeuw was de vestiging van enkele Franse kloostergemeenschappen nabij Sluis. In Frankrijk hadden de wetten van Combes (1904) een vrijwel algehele opheffing van het kerkelijk onderwijs, dat van orden en congregaties tot gevolg. De kloosterorden en congregaties zochten hierop een uitweg naar het buitenland. Zo hebben de Broeders van St. Omen ten zuidoosten van Sluis, aan de weg naar Draaiburg, hun pensionaat "Sint Joseph" gesticht, dat in 1907 werd gebouwd en tot 1939 door deze Franse Broeders werd bestuurd. Tussen 1918 en 1939 groeide het aantal leerlingen tot 480.

Tegenwoordig is het voormalige pensionaat sterk in verval en voor een deel reeds afgebroken.

Tegenover dit pensionaat hebben de gebouwen van de Franse Minderbroeders gelegen, die ongeveer in dezelfde tijd zijn gesticht als "Sint Joseph".

Aan de weg naar Sint Anna ter Muiden staat nog een groot deel van het gebouw dat in 1909/1911 voor Franse Ursulinen werd gebouwd. Het is tegenwoordig een hotel-restaurant.

In een reeds bestaande villa, eveneens aan de weg naar Sint Anna ter Muiden, vestigden zich in 1912 zusters Franciscanessen. Dit pand werd in de loop der jaren door verschillende andere zusterorden overgenomen. Tegenwoordig staat het gebouw leeg.

Ten zuidwesten van de stad is een nieuwbouwwijk tot stand gekomen.

5.3. Heille

Heille (afb. 4, 7) werd een eigen gemeente in 1796, maar had geen eigenlijke dorpskern, geen kerk, school of molen. Het werd in 1880 bij de gemeente Sluis gevoegd.

Het dorpje bestaat uit enkele verspreid liggende boerderijen en woonhuizen. In 1912 werd een R.K. schooltje gebouwd (gebouw aange-stast). Heille heeft in de inventarisatieperiode geen noemenswaardige ontwikkeling doorgemaakt.

5.4. Retranchement

Het dorpje (afb. 5, 7) ontstond binnen een 17e eeuwse versterking, die na de verovering door Prins Maurits, was aangelegd ter verdediging van het Zwin.

Aanvankelijk was het een militaire nederzetting die werd bewoond door soldaten en hun gezinnen, maar al snel vestigden er zich ook burgers en kwamen een plein, kerk en molen tot stand.

De dorpsbebouwing is langs enkele wegen geconcentreerd.

Na de bedijking van de Willem-Leopoldpolder, ten westen en noorden van Retranchement, in 1873, werd een weg in zuidwestelijke richting (richting België) aangelegd. Verder ontwikkelde de bebouwing zich aan de bestaande wegen.

In 1884 werd de openbare lagere school gebouwd (nu dorpshuis).

5.5. Sint Anna ter Muiden

Sint Anna ter Muiden (oorspronkelijk Mude geheten, afb. 3, 6) was een voorhaven van Brugge aan het Zwin, die reeds vroeg in verval geraakte. Tegenwoordig is het een plattelandsdorpje, dat sinds 1977 een beschermd dorpsgezicht is.

In de inventarisatie periode zijn slechts enkele individuele panden aan reeds bestaande wegen gebouwd.

5.6. Terhofstede

Ten zuiden van Retranchement ligt het gehucht Terhofstede, een voormalig kloosterhof (afb. 5, 7).

Het bestaat uit een aantal weggetjes, die geen duidelijke ruimtelijke structuur vormen. De bebouwing heeft veelal van oorsprong een agrarische functie. De stenen stelling molen uit 1896 werd in 1948 van wieken ontdaan.

5.7. Buitengebied

Verspreid in het buitengebied liggen boerderijen, die veelal gemengde bedrijven zijn. Het gebied ten noorden van Sluis is praktisch onbebouwd.

6. SAMENVATTING INVENTARISATIE

Zoals reeds in 5.2 is gesteld, bestaat de bebouwing in het centrum van Sluis nagenoeg geheel uit wederopbouw panden. Uit de periode 1850-1945 bestaan vrijwel geen gave gebouwen meer. Enkele uitzonderingen vormen het voormalige douanekantoor aan de Kaai en enkele woningen aan de Hoogstraat. Andere geïnventariseerde objecten bezitten min of meer verminkingen, zoals deels afgebroken of gewijzigde kappen. Sterk in het oog springt in dit verband de toren van de Rooms Katholieke kerk. Het gemis van de oorspronkelijke spits doet zeker afbreuk aan de kwaliteiten van de kerk als gebouw en voor het stads-silhouet. Juist buiten de vesting worden nog wel vrij gave gebouwen aangetroffen, met name in de categorie woningen. Aan de St. Annastraat bevindt zich nog een groep vrij sobere maar in hoofdzaak karakteristieke woningen uit de Interbellum periode zoals die vrij algemeen aan uitvalswegen worden aangetroffen. De grotere objecten: het voormalige pensionaat "Sint Joseph" uit 1907 ten oosten van de stad en het voormalige pensionaat, het huidige hotel de "Dikke van Dale" aan de St. Annastraat zijn respectievelijk sterk in verval en/of deels gesloopt.

Het voormalige tehuis van de zusters Franciscanessen, eveneens aan de St. Annastraat is een nog compleet, interessant complex bestaande uit een voormalige villa met aangebouwde kapel en diverse bijgebouwen, fraai gelegen tussen de bomen en van sociaal-historische waarde in dit grensgebied.

Het karakter van een groot deel van het dorpje St. Anna ter Muiden is dat van een museumdorpje, wat wil zeggen dat de 20ste eeuw er vrijwel geen sporen heeft nagelaten. De enkele geïnventariseerde objecten zijn ofwel nog 19de eeuws, ofwel 20ste eeuws met een sterk traditioneel, onopvallend uiterlijk. De overige, veelal gave, bebouwing is van vóór 1850. De twee interessante boerderijen aan de Nederherenweg 3 en 7 zijn reeds monument.

Door de vestingvorm van Retranchement bestaat dit dorp uit niet veel meer dan een kruispunt van wegen met plein-achtige ruimte en een betrekkelijk lange noord-zuid lopende straat.

Aan de Dorpsstraat, het naar het zuiden lopende gedeelte, bevinden zich een aantal traditionele langsgevelwoningen uit diverse perioden (waaronder oudere in de 19de en 20ste eeuw aangepaste woningen) die sterk karakter bepalend werken voor deze straat.

De voormalige gemeenteschool uit 1884 en de daar vlakbij gelegen boerderij aan de Markt vormen sfeer bepalende objecten (samen met de oudere molen) aan deze pleinruimte.

Terhofstede bezit enige waarde als relatief groot gehucht met de, voor deze streek karakteristieke, mengeling van traditionele woonbebouwing en agrarische bedrijven.

Voor de oudere forse boerderij met woning uit de inventarisatieperiode aan de Braamdijk 9 vormt een karaktervol complex. Onder de woonhuizen vormen de panden Terhofstede 10 en Achterweg 1 goede voorbeelden van de oorspronkelijke traditionele bouw. In de huidige onttakelde toestand bezit de molenramp in Terhofstede nog enige waarde als oriëntatiepunt en uit bedrijfshistorisch oogpunt.

In het buitengebied worden slechts weinig interessante gebouwen en complexen uit de inventarisatieperiode aangetroffen. Noemenswaardig als complete boerderijen zijn Nieuwstraat 83 en Zuiddijk 2, Herenweg 1 en de Breijdelhoeve aan de Molenstraat 14; deze laatste voornamelijk vanwege de schuur en de bijgebouwen met enkele bijzondere kenmerken. De traditionele woningen aan de Provincialeweg 3 en 6 zijn van waarde als goede vertegenwoordigers van dit vrij algemeen voorkomende type en staan daarbij zeer opvallend aan een doorgaande weg. Bijzondere elementen vormen het uitwateringskanaal uit 1872/'74, dat van waarde is uit oogpunt van de historie van de waterhuishouding in het gebied, en het havenkanaal van Sluis naar Damme en Brugge, verlengd in 1857/'58, waardoor het waarde kreeg voor de stad Sluis.

LITERATUURLIJST

A. van Beijsterveldt, Sluis in oude ansichten, Zaltbommel 1971

E. Buysse, Sluis in oude ansichten deel 2, Zaltbommel 1976

E. Buysse, Sluis in oude ansichten deel 4, Zaltbommel 1978

Encyclopedie van Zeeland, 3 delen Middelburg

H.G. Hesselink, Geschiedenis der tramwegen in Zeeuws-Vlaanderen 1887-1949, Kloosterzande (1984)

Historische Atlas Zeeland. Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000, Landsmeer 1989

J. de Hullu, J.A. Brakman, De hofsteden van Cadzand, Retranchement, Zuidzande, Nieuwvliet en Oostburg en hun bewoners in vroeger en later tijd, Oostburg 1928

Kunstreisboek van Nederland-Zeeland, Weesp 1985

J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, V, Zeeland, Zaltbommel 1971 (oorspr. Leeuwarden 1866)

S.E. Steigenga-Kouwe, Zeeuwsch-Vlaanderen, (Proefschrift R.U.U.) Den Haag, 1950

De vegetatie van Zeeuwsch-Vlaanderen, samenst. K.M. Mooij, Provinciale Planologische Dienst voor Zeeland, Middelburg 1986

G.A.C. van Vooren, De gemeenten Sluis en Aardenburg toen en nu, Hulst 1990

D. Vos, Lijst van Nederlandse gemeenten, VUGA uitgeverij B.V., 's Gravenhage

M.H. Wilderom, Tussen Afsluitdammen en Deltadijken, IV, Zeeuwsch-Vlaanderen, Middelburg 1973

S.J.M. Hulsbergen, Franse Kloostergemeenschappen in Sluis, in: Zeeuws Tijdschrift 1982 (jrg. 32) nr. 4, p. 113-119

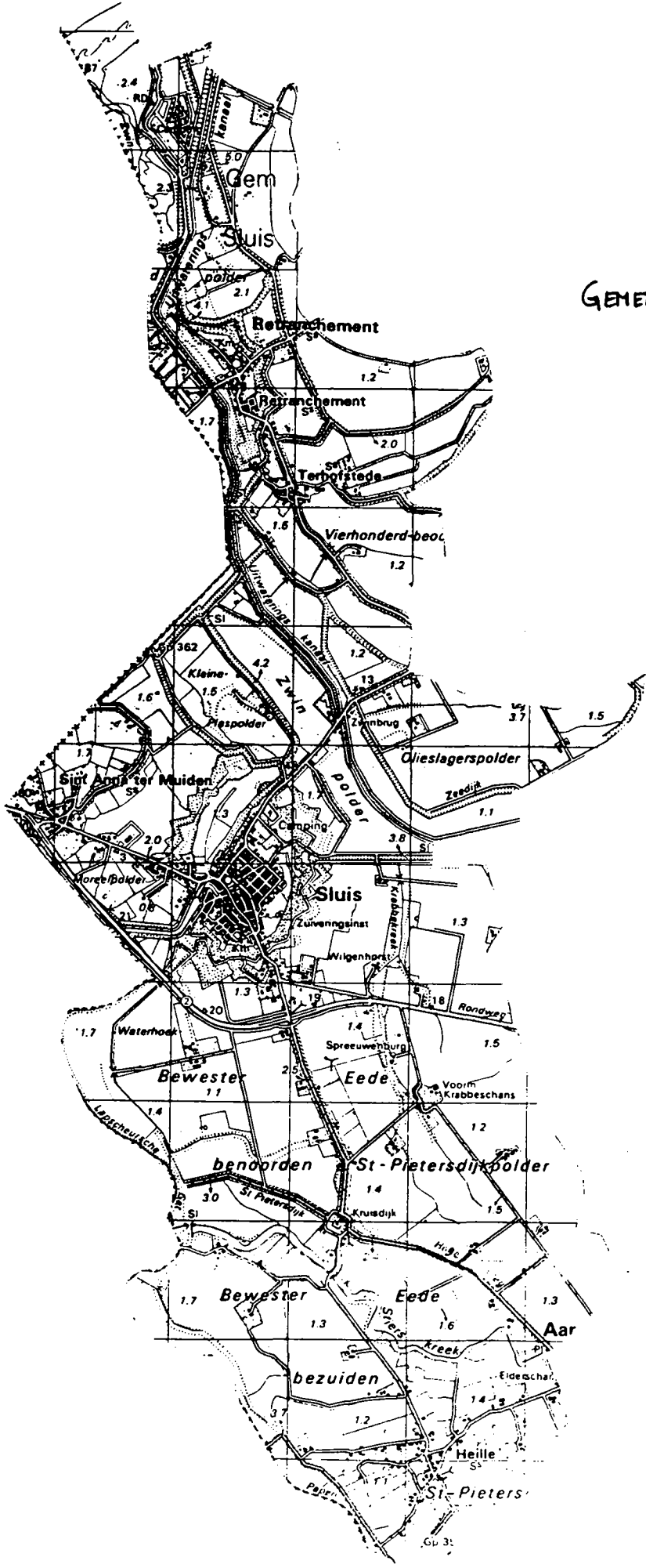
Zeeland in vogelvlucht, Leeuwarden ca. 1980

AFBEELDINGEN

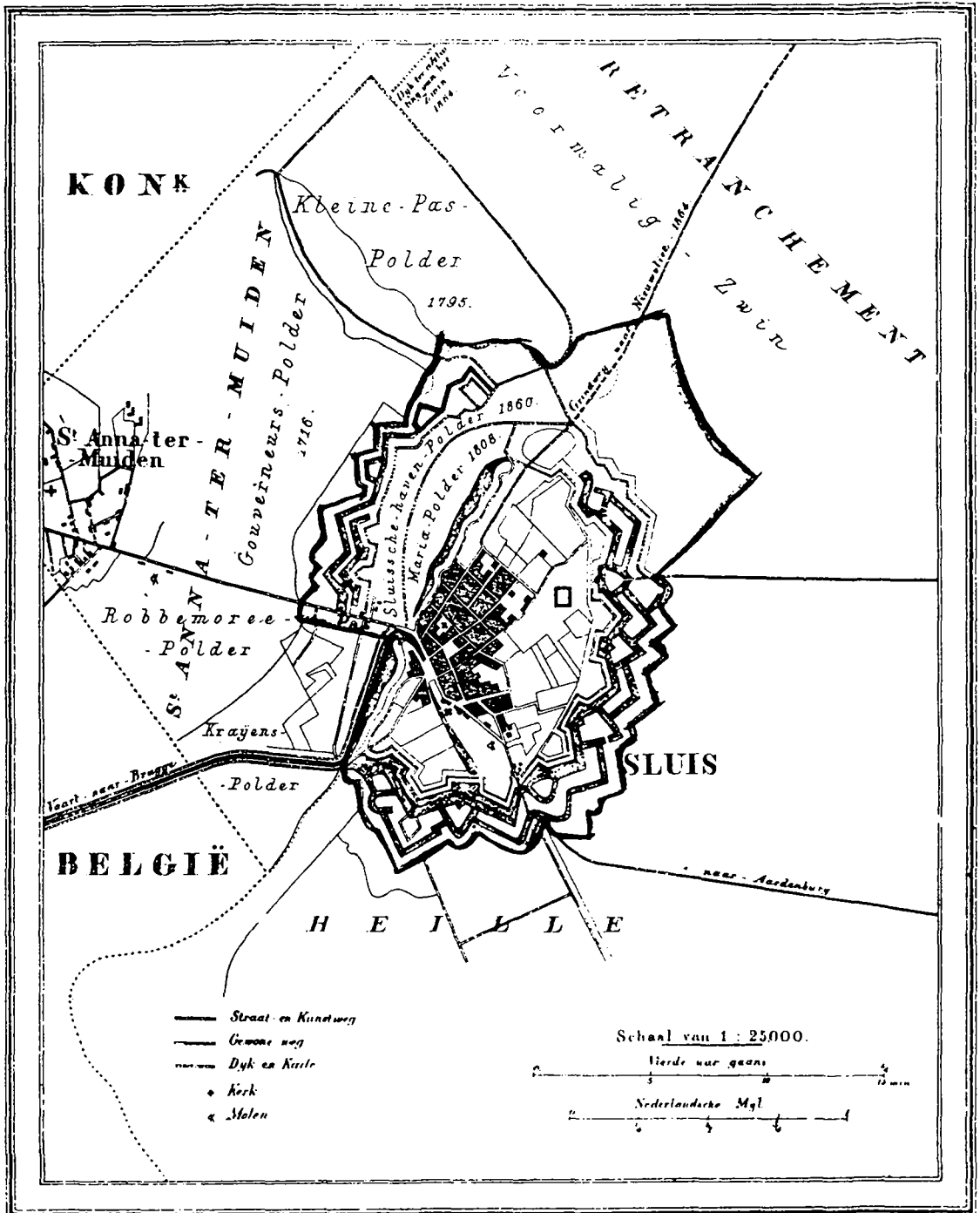
1. Gemeente Sluis, topografische kaart 1985
2. Gemeente Sluis, 1865, uit: J. Kuyper, zie literatuurlijst
3. Gemeente Sint Anna ter Muiden, 1865, zie afb. 2
4. Gemeente Heille, 1866, zie afb. 2
5. Gemeente Retranchement, 1866, zie afb. 2
6. Sint Anna ter Muiden en Sluis, topografische kaart ca. 1936-1946
7. Heille en Retranchement, zie afb. 6
8. Sluis-straatnamenkaart ca. 1990

GEMEENTE OOSTBURG

BELGIË

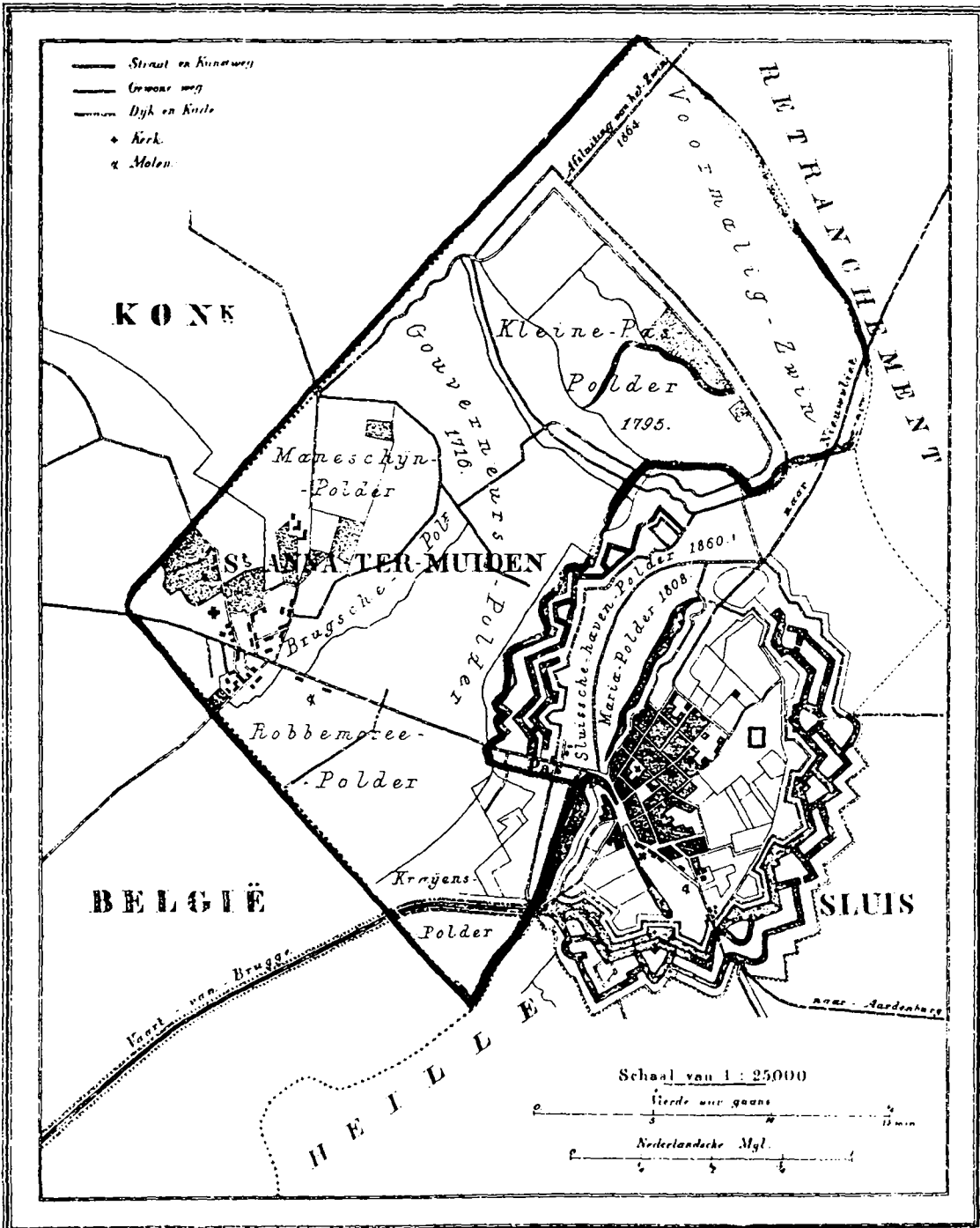
GEMEENTE
AMRDENBURG

1865.

230 Buiders 1500 Inwoners

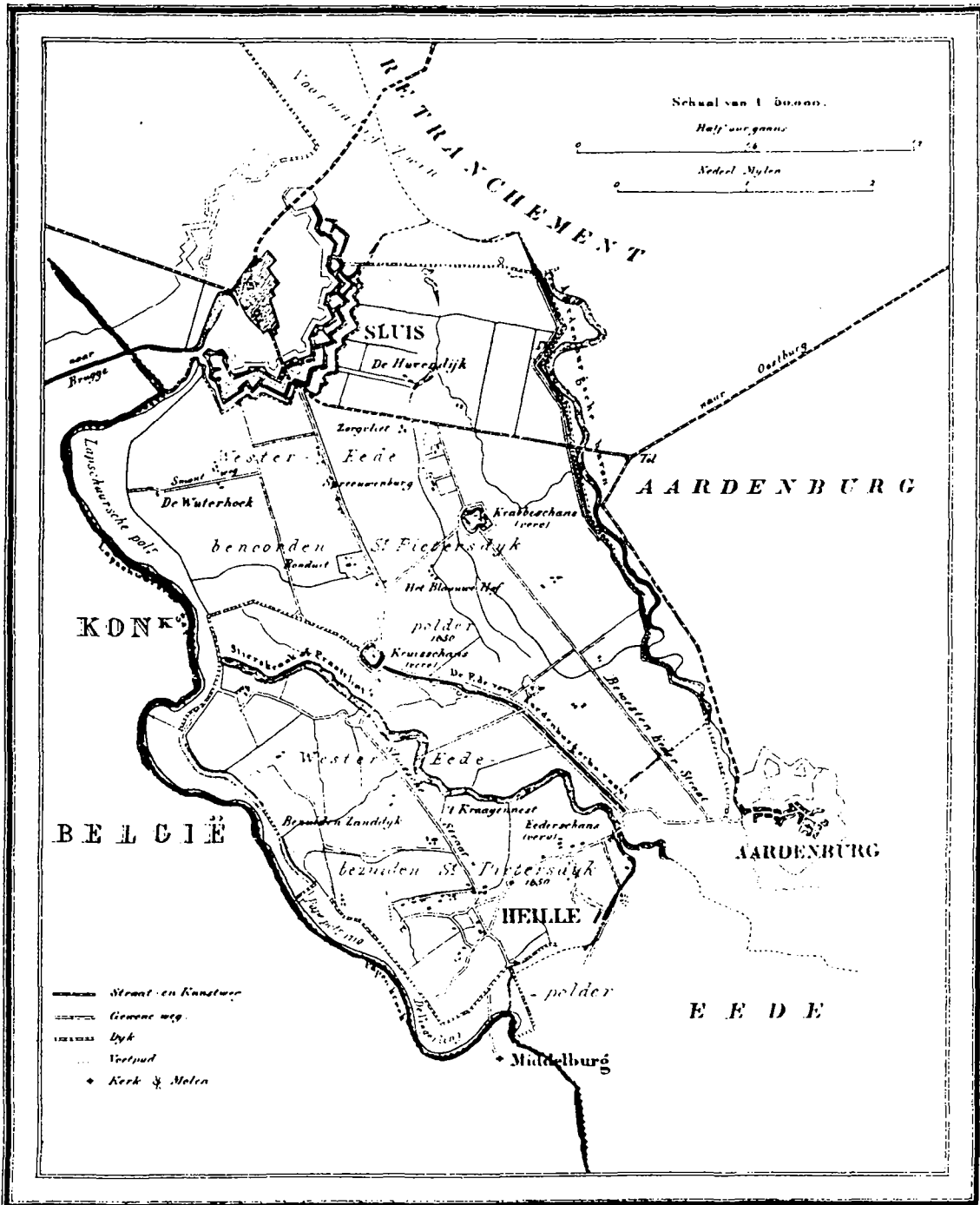
Gefave van Hugo Springar te Leeuwarden

1965

102 Bunders. 250 Inwoners.

Uitgave van Hugo Surinagat te Londen.

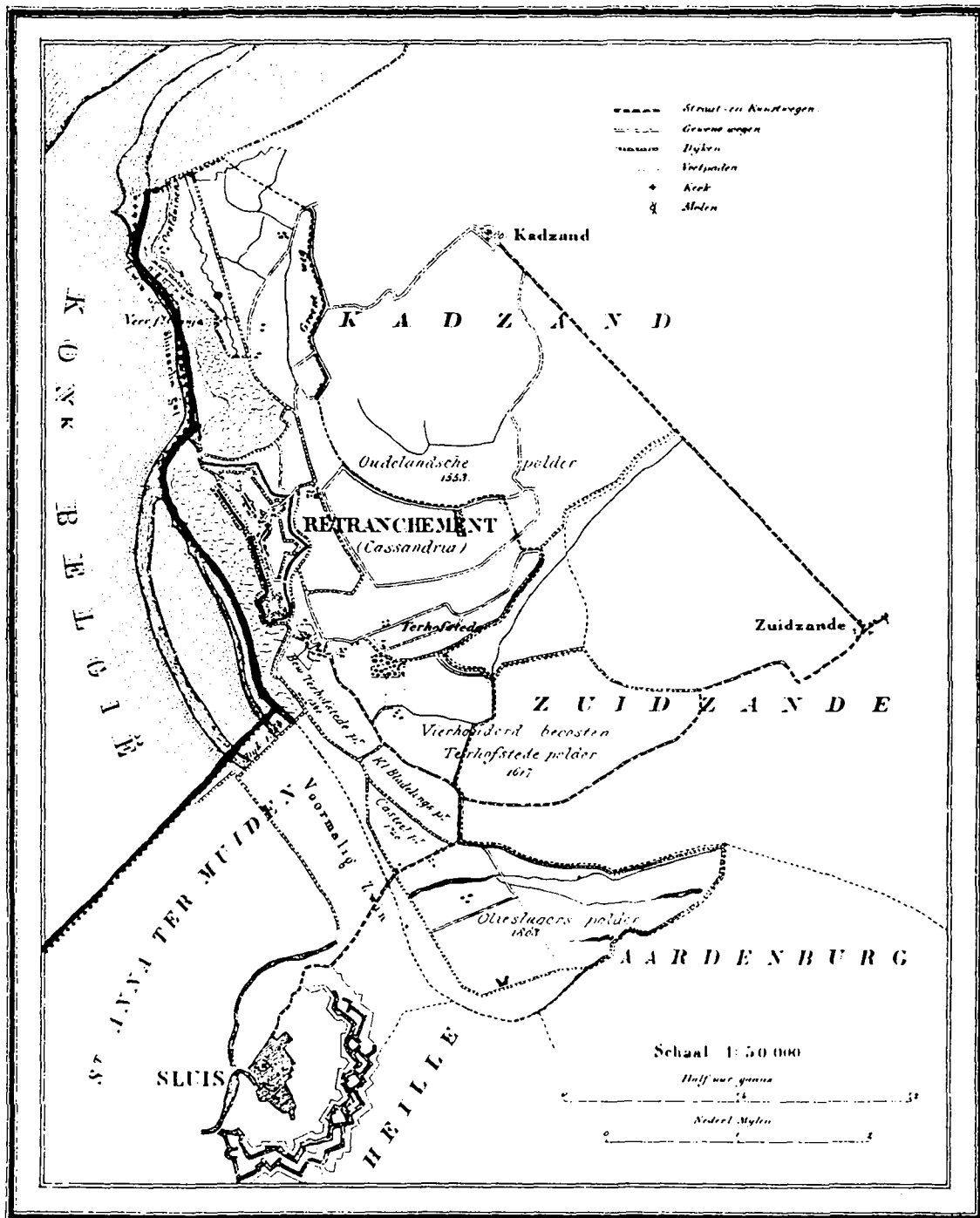

1866

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

1725 Buiders. 600 Inwoners.

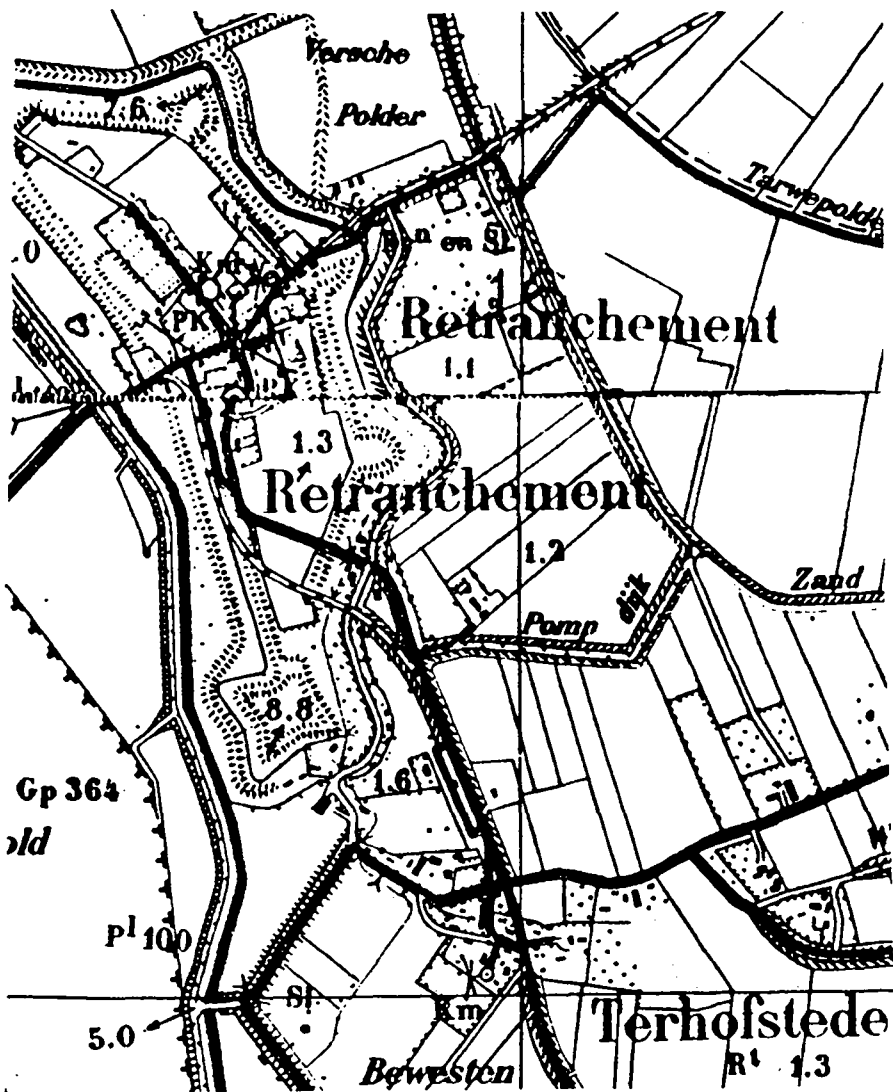
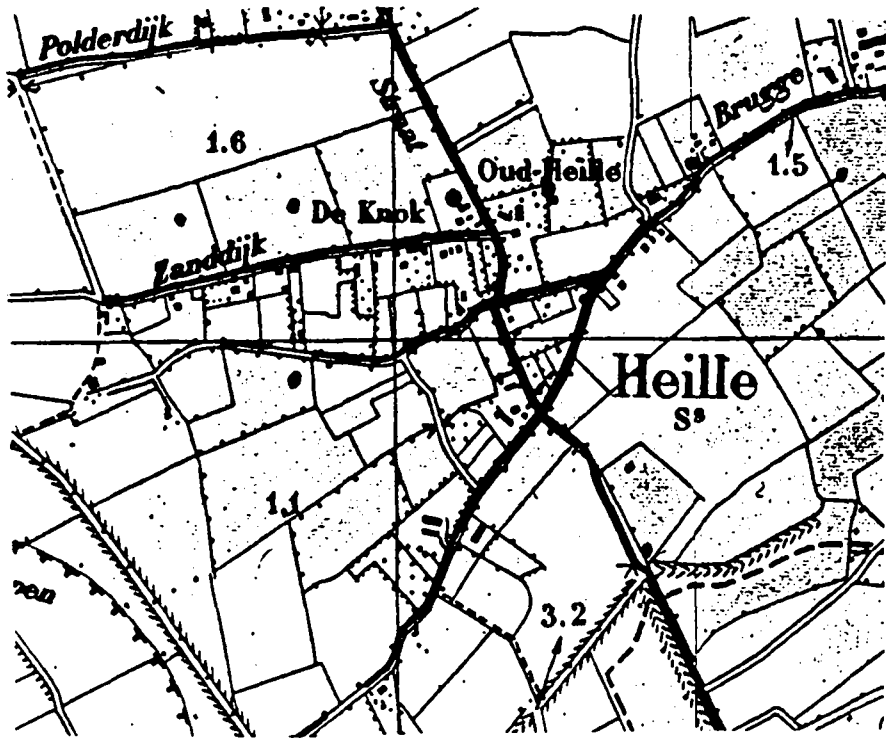

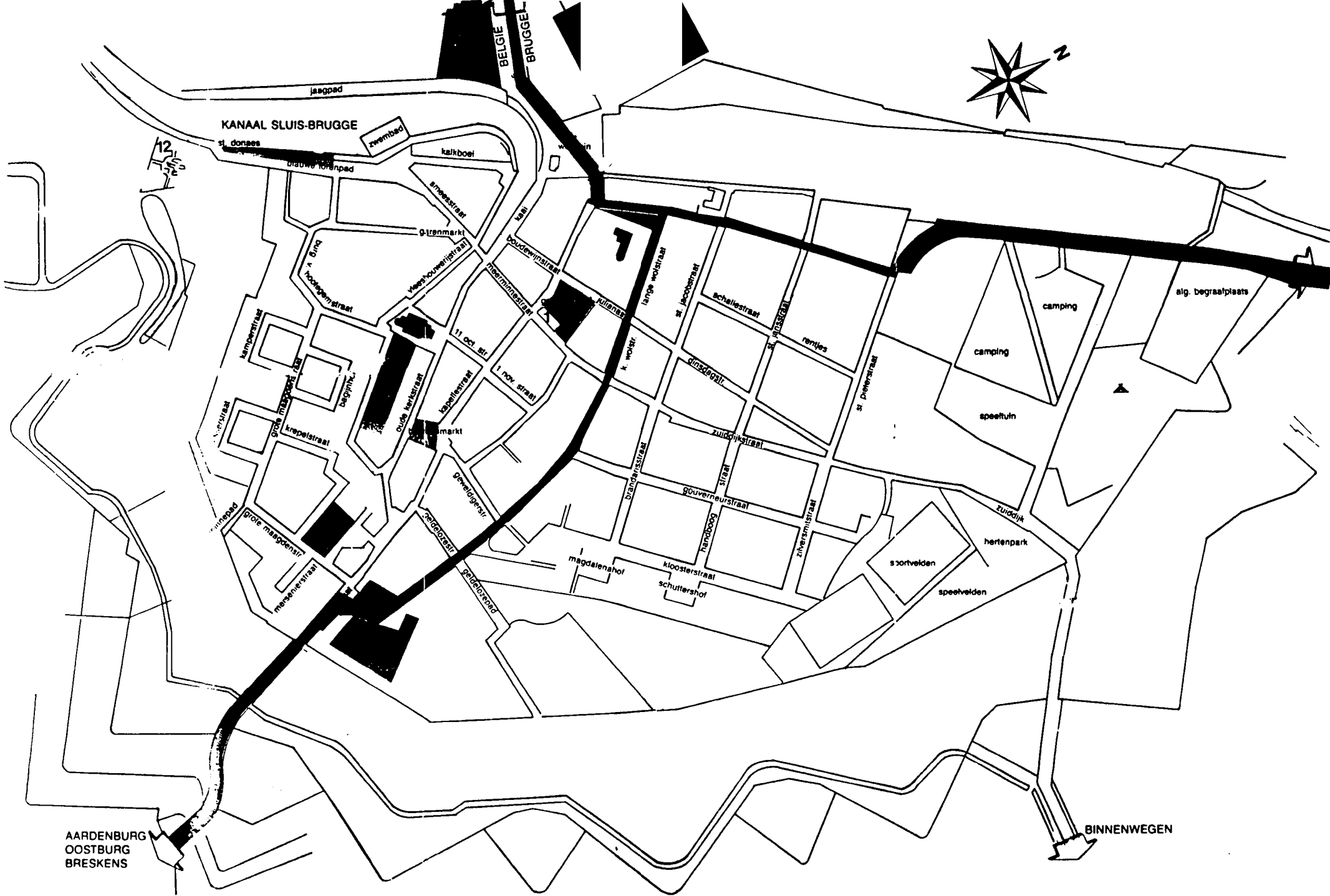
1866

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

10.87 Punders, 775 Inwoners.

KANAAL SLUIS-BRUGGE

BINNENWEGEN

AARDENBURG
OOSTBURG
BRESKENS

afb. 8.